

Josip Lisac
Zadar

ANTE KUZMANIĆ I FRAN KURELAC
UZ 200. OBLJETNICU KURELČEVA ROĐENJA

**UDK: 811.163.42'373-05 Kuzmanić, A.
811.163.42'373-05 Kurelac, F.**

Rukopis primljen za tisak 23. 09. 2011.

***Pregledni članak
Survey article***

Kuzmanić i Kurelac razlikovali su se u školovanju: Kuzmanićevo je bilo uredno, Kurelčevo nije. Mnogo energije uložili su u prosvjetni rad. Kurelac je bio prodorniji i širih vidika, Kuzmanić realniji i političniji. Jezične koncepcije bile su im vrlo različite, Kurelčeva arhaična i artificijelna, Kuzmanićeve oslonjena na živi narodni govor najširih slojeva i na puku blisku tradiciju kačićevskog tipa. Kurelac je bio sklon jezičnom povezivanju Hrvata s drugima, Kuzmanić hrvatskoj jezičnoj individualnosti. Ipak je Kurelac bio dosljedniji purist od Kuzmanića. Kurelac je bio bliži beletristici i znanosti, izraziti stilist, Kuzmanić mnogo više publicist, no obojica su se isticala u poznavanju materinskoga jezika i u domoljublju. Mnogo su prevodili i puno se bavili leksikografijom. Kuzmanić se, za razliku od Kurelca, jako isticao kao urednik časopisa.

***Ključne riječi:** Kuzmanić, Kurelac, jezik, domoljublje, prevođenje, leksikografija*

Ante Kuzmanić i Fran Kurelac vrlo su zanimljive, osebujne i važne pojave hrvatskoga 19. stoljeća. Bili su svestrani ljudi, u ponečem veoma bliski, u ponečem bitno različiti. O obojici je mnogo pisano, ali su nejednako obrađeni. Dok je Kurelac monografski proučen (Vince 1968), nemamo takve detaljne obradbe Kuzmanića, a bila bi ona izrazito potrebna. U ovom napisu sažeto ćemo prikazati obojicu zaslužnika.

Ante Kuzmanić rođen je u Splitu 12. lipnja 1807., umro u Zadru 10. prosinca 1879. U zadarskom liceju učio je kratko filozofiju i ubrzo otišao u Beč, gdje je postao magistar vidarstva i primaljstva i uopće se svestrano obrazovao. U Omišu i u Imotskom zamjenjivao je odsutne liječnike, a 1834. postao je profesor primaljstva u zadarskoj babičkoj školi, i to nakon položenog pismenog ispita. Nakon dolaska u Zadar htio je pokrenuti časopis na hrvatskom jeziku, ali mu je to odobreno tek 1843., pa je prvi broj *Zore dalmatinske* izašao 1. siječnja 1844. predvođen urednikom Kuzmanićem. Uredio je prvo godište tog tjednika i niz brojeva od 1846. do 1849. U tom je važnom periodiku do prestanka njegova izlaza 1849. Kuzmanić napisao blizu stotinu članaka iz područja jezika, književnosti, povijesti, gospodarstva, medicine i poljoprivrede, npr. "Život Marka Marulića, vlastelina splitskoga", "Dalmatinski običaji" itd. Godine 1849. osnovao je Društvo slavjanske lipe u Dalmaciji s programom rješavanja svih najaktualnijih potreba u Dalmaciji, a pravi cilj bio je sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom; međutim, iste je godine to društvo prestalo postojati, a pomalo su slabili i Kuzmanićeve slavenski osjećaji. Zadarski jezično-kulturni krug nije se slagao s tipom književnog jezika kakav su oformili Ljudevit Gaj i drugi ilirci u Zagrebu, nije se slagao ni s grafijskim rješenjima zagrebačke filološke škole. Kuzmanić i njegovi suradnici držali su da Hrvati trebaju pisati štokavski ikavski suprotstavljajući se rješenjima zagrebačkih preporoditelja i ijekavskoj štokavštini kakvom je pisao Vuk Stefanović Karadžić. Mislili su da Dalmacija, kolijevka hrvatske države i sjajne stare jezične i književne baštine, treba davati pravac hrvatskom kulturnom životu i rješavati pitanje fizionomije hrvatskoga književnog jezika, osobito zbog toga što su Hrvati štokavci većinom ikavci. Od 1849. do 1855. uređivao je Kuzmanić *Glasnik dalmatinski*, kratko vrijeme i *Smotritelj dalmatinski*. Prvi pravnički list na hrvatskom jeziku, *Pravdonoša*, pokrenuo je 1851. i uredio prvih 26 brojeva; to je bio prvi pravnički list kod južnih Slavena uopće. *Pravdonoša* je bio osobito važan u terminološkom smislu. Umirovljen 1860., Kuzmanić je kratko vrijeme živio u Blatu na Korčuli. Od 1861. do 1863. bio je prevoditelj pri splitskom općinskom poglavarstvu i upravitelj splitske gradske knjižnice, ali je nakon toga opet u Zadru uređivao službeni dnevnik *Glasnik dalmatinski*. I inače je dosta prevodio, npr. 1829. preveo je jednu njemačku povijest Dalmacije na talijanski, ponešto i s talijanskoga i latinskoga na hrvatski. S talijanskoga na hrvatski preveo je knjižicu *Povistnica slavianska*, Zadar, 1853. U Zadru je još od četrdesetih godina uređivao i druge listove, posebno je nastojao pomoći zainteresiranima za voćarstvo. Ipak su se njegove glavne teme odnosile na pitanja jezika i na nacionalno pitanje, pri čemu se izrazito kritički odnosio prema listu *Il Nazionale*, tj. prema *Narodnom listu*. Suradivao je i u autonomaškom listu *Il Dalmata*, ali člancima pisanim hrvatski. Od 1862. do 1863. objavljivao je na talijanskom jeziku u zadarskom listu *La Voce dalmatica*. Naročito je tu polemičan, pa ustaje i protiv bezuvjetnog sjedinjenja Dalmacije i Hrvatske. Suprotstavlja se Ivanu Danilu, Božidaru Petranoviću, Vuku Stefanoviću Karadžiću i drugima, hvali prevoditelja *Svetoga pisma* Ivana Matiju Škarića i njegovu ikavicu. Misli Kuzmanić da je Hrvatima refleks jata ne samo jezično nego i političko pitanje. Napisao je Kuzmanić i nekoliko knjižica i brošura. Godine 1875. objavio je u Zadru udžbenik za primalje u kojem je i mali rječnik medicinskog nazivlja,

najviše iz porodništva. To je prvi medicinski rječnik u Dalmaciji, koji je bio vrlo značajan u daljnjem razvoju hrvatske medicinske terminologije. Taj je rječnik hrvatsko-talijansko-njemački. Dugo se je Kuzmanić bavio leksikografijom, tj. skupio je preko 15 tisuća riječi, ali ta zbirka nije dovršena i nije objavljena. Godine 1861. objavio je u Splitu *Poslanicu Dalmatincima*; to je odgovor na Tommaseovu poslanicu Dalmatincima pisan s pozicije Kuzmanićeva hrvatskoga domoljublja, zalaganja za ujedinjenje hrvatskih zemalja i borbe za hrvatski jezik, a protiv utjecaja talijanskoga i njemačkog jezika. Nije bio zadovoljan ni slavenstvom *Narodnoga lista*, ni jugoslavenstvom zagrebačkoga lista *Pozor*, ni Karadžićevim velikosrpskim stavom glede Dalmacije, ali se je u polemici branio tvrdeći da nije autonomaš. Borio se i protiv Pavlinovića koji je hrvatski književni jezik zvao slovinskim ili slično. Naknadno su se Pavlinović i drugi narodnjaci približili Kuzmanićevim pogledima o nacionalnom pitanju. Iako je u drugoj fazi svoga života prihvatio Gajevu grafiju, do pred smrt borio se za štokavsku ikavicu, dakle do vremena kad se jekavica već učvrstila u hrvatskom standardnom jeziku. U cjelini je bio veliki borac za hrvatski narod i za hrvatski jezik, dobar poznavatelj slavenske problematike, prije svega slavenskih jezika. Stekao je i velike političke zasluge provodeći hrvatski nacionalni program nasuprot talijanaštvu u Dalmaciji i ilirskom južnoslavenstvu, tj. bio je preteča hrvatske državotvorne misli Ante Starčevića. Zauzima visoko mjesto i u povijesti hrvatskoga novinarstva. Mislio je da svaki narod treba izgrađivati svoj književni jezik na temelju najraširenijega govora. Razvio je veliku publicističku aktivnost svestrano se zalažući za narodno prosvjećivanje i tako utječući na standardizaciju hrvatskoga jezika.

Fran Kurelac rođen je u Bruvnu 14. siječnja 1811., umro u Zagrebu 18. lipnja 1874. Gimnaziju je pohađao u Karlovcu, Grazu i Zagrebu, ali ju nije završio. Kao izvanredni slušač upisao se u Beču na sveučilište, nastavio studij u Bratislavi, selio se u Beč, u Krumlov (Češka), u Prag, zašao među gradišćanske Hrvate, a sve to vrijeme mnogo je i s uspjehom učio slavenske jezike, talijanski, francuski, mađarski itd. Bansko vijeće imenovalo ga je 1849. privremenim učiteljem hrvatskoga jezika u Rijeci, ali je to mjesto izgubio kad je 1853. ta gimnazija pretvorena u talijansko-njemačku, pa je dalje radio privatno. Kratko se zaposlio u Severinu, gdje je pisao knjigu *Recimo koju*, a zatim je na Strossmayerov poziv otišao u Đakovo, gdje je u sjemeništu 1862.-1866. predavao starocrkvenoslavenski i hrvatski jezik, ali je i tu otpušten. Nakon toga 1866.-1867. predavao je u zagrebačkoj gimnaziji francuski jezik, ali je i taj posao, politički strastven kakav je bio, brzo izgubio; postao je međutim članom JAZU (1867.), koja mu je potkraj života dodijelila pomoć od koje je mirno živio do smrti. U ranoj fazi rada bio je oduševljeni sljedbenik Ljudevita Gaja i vatreni ilirac, pristaša sveslavenskih ideja te zagovornik zbližavanja s drugim Slavenima, osobito sa Srbima i sa Slovencima. Toj je ideji bila podređena i njegova jezična koncepcija. Kao predvodnik riječke filološke škole zalagao se za arhaičan i artificijelan hrvatski jezik u kojem su dominirale čakavske crte, jer je mislio da bi takav jezik bio pogodan za zbližavanje sa slovenskim i sa srpskim jezikom. Brojni su u njega bili gramatički (npr. sačuvana dvojina, G mn. na nulti morfem tipa *rukopisov*, *žen*, *molitav*; neizjednačeni D, L i I mn; 1. l. prezenta jednine tipa *ja mišlju*, čakavski kondicional tipa *bim*, *biš*, *bi*, *bimo*,

bite, bi) i poglavito leksički arhaizmi (npr. *otročica* "djevojčica", *predljiv* "strašljiv"), a uz to se borio za dosljedno morfonološki pravopis. U Rijeci su Kurelca slijedili njegovi učenici (Ivan Dežman, Vinko Pacel, Bude Budisavljević itd.), ali su ga oni napuštali tijekom njegovih oštirih polemika protiv zagrebačke filološke škole i vođe te škole Adolfa Vebera Tkalčevića. Počeo je objavljivati kasno, 1848., kad je u zadarskoj *Zori dalmatinskoj* stilski sugestivno zatražio ujedinjenje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Iste godine objavljuje proglose kao plakate, a oni su pisani živo i lijepo, bez jezičnih arhaičnosti. Takav je jezik i u njegovoj knjižici prijevoda *Govori iz Rimskih pisac*, Rijeka, 1849. Početkom pedesetih godina objavljuje prvi jezikoslovni rad koji znači nastup riječke filološke škole, a to je *Kako da sklanjamo imena ili greške hrvatskih pisac glede sklonovanja osobito 2-a padeža množine*. Nakon toga slijede Kurelčeve pripreme za objavljivanje, ali ne objavljuje ništa, vjerojatno iz razloga vrlo nesređena života u uvjetima apsolutizma. Godine 1860. objavljuje u Karlovcu knjigu *Recimo koju*, u kojoj raspravlja o slavenskoj slozi i o jezičnim pitanjima, 1861. u Rijeci Budinićevu knjigu *Pokorni i mnozi ini psalmi Davidovi* kojoj je napisao opsežan predgovor; u toj je knjizi i kraći Mrnavićev spjev o smrti Isusovoj. U knjizi *Fluminensia* skupio je govore, prijevode, pjesme i proglose iz riječkoga razdoblja koje je u kritici Vatroslav Jagić nepovoljno ocijenio ipak hvaleći njegov stil. Knjižica *Imena vlastita i splošna domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj* sadrži razne nazive za domaće životinje, i to sa željom da tim jezičnim blagom obogati hrvatski književni jezik; Jagić je mislio da je upravo to djelo dokaz njegova dubokog poznavanja hrvatskoga jezika. Poglede na stil iznio je Kurelac u govoru *Kakvu je biti slovu*, gdje traži konciznost izraza, zanimljivost, gdje kaže *kako mu duša diše, onako mu i pero piše*, gdje kaže *biti je slovu prilikom naroda tvoga*. U knjizi *Runje i pahuljice* skupio je pjesme većeg broja starih pisaca hrvatskih, dao je podatke o pojedinim pjesnicima, obradio jezik pjesama pokazujući strastvenu ljubav prema dubrovačkoj baštini. U djelu *Stope Hristove* preveo je glasovitu knjigu *De imitatione Christi* Tome Kempenca; to je znatno jezično dostignuće, više po ljepoti jezika nego po vjernosti originalu. U *Radu JAZU* od 1868. objavio je veći broj purističkih rasprava, pri čemu mu je bilo više do preuzimanja baštine starih hrvatskih pisaca nego do stvaranja neologizama. Posebno su važne rasprave "Vlaške reči u jeziku našem" i "Mulj govora nespretna i nepodobna nanešen na obale našega jezika ili: o barbarismih". U prvoj od ove dvije rasprave bavi se talijanskim riječima u hrvatskoj književnosti, pri čemu se trudi za talijanizme naći adekvatne domaće zamjene. Kurelčevi su puristički zahvati u cjelini znatnim dijelom odbačeni. *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošunjskoj i željeznoj na Ugrih* najopsežnije je Kurelčevo djelo, pripremano dugi niz godina. Predgovor zbirci dijelom je literarno vrlo vrijedan i zanimljiv, zapravo uspjela putopisna proza. Odlomak iz te knjige 1876. je preveden na češki. Vrlo dojmljivo, objektivno i retorički nadareno oprostio se od Ljudevita Gaja u nadgrobnom govoru. On je objavljen pod naslovom *Slova nad grobom Ljudevita Gaja izgovorena Franom Kurelcem*. Potkraj života u nizu rasprava o pojedinim rjeđim i zaboravljenim riječima pokazao je veliko poznavanje stare hrvatske književnosti. Ti prinosi nisu u znanstvenom smislu osobito znatni, ali su kao puristički prilozi svakako nezanemarivi. Ostavio je i ru-

kopisni rječnik *Barbarismi, idiotismi*, u kojem je donio mnogo dijalekatnog materijala, a i građe iz starih pisaca i iz starih rječnika. U cjelini je Kurelac bio temperamentni, nadareni i marljivi samouk, mnogo manje kompetentni znanstvenik. Uspješan je bio kao književnik (putopisac), kao pisac frazeoloških rasprava potkraj života, slabiji kao izdavač starih djela ili folklor, nezainteresiran za teoretska jezična pitanja. Iako nerijetko neuspješan, u brizi za hrvatski jezični standard bio je nepokolebljiv i u tom smislu vrlo zaslužan. Osebjuna ličnost, kao stilist ulazi "među najdotjeranije i najličnije" (Antun Barac) među hrvatskim piscima.

Ovdje izlažemo o dvojici vrijednih hrvatskih ljudi i domoljuba što su se bavili i filologijom, pa su kao takvi bili i predvodnici svojih filoloških škola. Razlikovali su se u školovanju: Kuzmanićevo je bilo uredno, Kurelčevo nije. Međutim, mnogo su radili na sebi i svestrano se obrazovali, posebno i u pogledu poznavanja stranih jezika. Mnogo energije uložili su u prosvjetni rad, u konkretni rad u školama, na kojem je polju osobito Kurelac bio dosta utjecajan. Općenito bi se moglo reći da je Kurelac bio prodorniji i širih vidika, Kuzmanić realniji, političniji i manje fantast. Jezične koncepcije bile su im vrlo različite, Kurelčeva arhaična i artificijelna, Kuzmanićeva oslonjena na živi narodni govor najširih slojeva i na puku blisku tradiciju kačićevskoga tipa. Poznavali su staru hrvatsku knjigu, više Kurelac nego Kuzmanić. U praksi je Kurelac svoju koncepciju provodio manje dosljedno od Kuzmanića, ali je i u Kuzmanića bilo kompromisa, npr. u pogledu slovopisa. Kurelac je bio sklon jezičnom povezivanju Hrvata s drugima, Kuzmanić hrvatskoj jezičnoj individualnosti. Ipak je Kurelac bio dosljedniji purist od Kuzmanića. O ustrojstvu hrvatskoga jezika pisala su obojica, pri čemu je Kurelčev rad poznatiji od Kuzmanićeva. Obojica su se osvrtała na zbivanja diljem Hrvatske i izvan nje, a upada u oči velik Kurelčev interes za jadranske prostore, od Istre do Dubrovnika, ali i za folklor u dijaspori. Kurelac je bio bliži beletristici i znanosti, izraziti stilist, Kuzmanić mnogo više publicist, međutim, obojica su se isticala u poznavanju materinskoga jezika. Mnogo su prevodili, a to je u preporodnim danima bilo osobito potrebno. Bavili su se leksikografijom, ali vrijedna nastojanja nisu uspjeli okruniti većim ostvarenjima. Kuzmanić se, u cjelini gledano, jako isticao kao urednik, pa je uređivanje časopisa, poglavito *Zore dalmatinske* i *Pravdonoše*, njegovo glavno ostvarenje, sa svim što su ti časopisi značili u hrvatskom nacionalnom životu.

OSNOVNA LITERATURA

Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, svezak IV, *Moderna hrvatska kultura. Od preporoda do moderne*, Zagreb, 2009.

Tihomil Maštrović, *Nad jabukama vile Hrvatice*, Zagreb, 2001.

Ivo Pranjković, *Filološki vjekopisi*, Zagreb, 2006.

Zvezdana Rados, *Hrvatska književnost u Zadru (19. st.)*, Zadar, 2007.

Riječki filološki dani, 1, Rijeka, 1996.

Diana Stolac, *Riječki filološki portreti*, Rijeka, 2006.

Daniel Tonkić, "Polemički članci Ante Kuzmanića u 'La voce Dalmatica' 1862.-1863.", *Čakavska rič*, XXVII, 1999, 1, 43-62.

Zlatko Vince, "Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca", *Rasprave Instituta za jezik*, 1, 1968, 221-369.

Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978.

Zora dalmatinska, Zadar, 1995.

ANTE KUZMANIĆ AND FRAN KURELAC
FOR THE 200TH ANNIVERSARY OF KURELAC'S BIRTHDAY

Summary

Kuzmanić and Kurelac had a different educational background. Kuzmanić had a regular one, while Kurelac didn't have it. Both of them put much energy into educational work. Kurelac was much sharper and had broader views, while Kuzmanić was more realistic and more politically minded. Their language concepts were very different. Kurelac's was archaic and artificial, while Kuzmanić's relied on the living, folk speech of all classes as well as on the plain close tradition of the Kačić type. Kurelac had a tendency to linguistically connect Croats with others, while Kuzmanić was more inclined towards Croatian linguistic individuality. However, Kurelac was a purist, more consistent than Kuzmanić. Kurelac was closer to fiction and science, a true stylist, while Kuzmanić was much more of a publicist; however, both of them were patriots and knew their mother tongue exceptionally well. Both of them translated a lot, and studied lexicography. Kuzmanić, unlike Kurelac, stood out as the editor of a magazine.

Key words: *Kuzmanić, Kurelac, language, patriotism, translating, lexicography*

ANTE KUZMANIĆ I FRAN KURELAC
IN OCCASIONE DEI 200 ANNI DELLA NASCITA DI KURELAC

Riassunto

Kuzmanić e Kurelac ricevettero diversa formazione scolastica: il primo segue un percorso lineare, l'altro invece no. Entrambi si dedicarono molto nel campo dell'istruzione. Kurelac fu una persona energica, dalle vedute larghe; Kuzmanić invece era più realistico e con un senso per la politica. La differenza tra i due è presente anche sul piano della lingua: mentre la lingua di Kurelac è di stampo arcaico e artificiale, quella di Kuzmanić si basa sulla lingua viva, parlata dal popolo e vicina alla tradizione stabilita da Kačić. In Kurelac si legge la tendenza di avvicinare linguisticamente i Croati agli altri popoli; Kuzmanić, d'altra parte, era propenso all'individualità della lingua croata. Tuttavia, Kurelac fu maggior purista rispetto a Kuzmanić. Kurelac fu più vicino alla belletteristica e la scienza, prestando molta attenzione allo stile, e Kuzmanić fu pubblicitista; entrambi, tuttavia, erano ottimi conoscitori della lingua croata e dei veri patrioti. Traducevano molto e si occuparono della lessicografia. Kuzmanić, a differenza di Kurelac, fu anche curatore di diverse riviste.

Parole chiave: Kuzmanić, Kurelac, lingua, patriotismo, traduzione, lessicografia

Podaci o autoru:

Josip Lisac, profesor dijalektologije i povijesti hrvatskoga jezika na Sveučilištu u Zadru, Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2, Zadar.

Kućna adresa: Ulica Brne Krnarutića 4, Zadar, tel.: 023/251-591